

Actieprogramma Klimaatbestendige stad 2015/2016

Introductie

Als gevolg van klimaatverandering krijgt Den Haag te maken met grotere extremen in neerslag, zeespiegelstijging en meer hete zomerse dagen. Dat kan leiden tot schade en overlast. We moeten onze omgeving daarom aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering. Om de stad klimaatbestendig te maken en te houden zijn de afgelopen jaren verschillende maatregelen getroffen en acties in gang gezet. Zo is met de Zandmotor en de versterkingen Scheveningen en Delflandse kust de Haagse kust op orde gebracht. Ook wordt bij de nieuwbouw in Scheveningen-haven rekening gehouden met toekomstige zeespiegelstijging. In de stad zijn er verschillende maatregelen getroffen om extremen in neerslag in de stad beter op te kunnen vangen. Mooie voorbeelden hiervan zijn de stimulering van de aanleg van groene daken (35.000 m² sinds 2010), de vergroting van de gemaalcapaciteit, de aanleg van regeninfiltratievoorzieningen en de (nog te realiseren) calamiteitenberging Molenvlietpark en het groene dak op de sportcampus. Verder is in 2014 in samenwerking met de buurgemeenten, stadsgewest Haaglanden, Provincie Zuid-Holland en kennisinstellingen de Regionale klimaatadaptatie Strategie Haaglanden (RAS) opgesteld. En begin 2015 is de visie Toekomstbestendig Haags water! opgesteld in samenwerking met het Hoogheemraadschap van Delfland (RIS 280008). Mede dankzij deze maatregelen en activiteiten heeft Den Haag een goede uitgangspositie en weten we beter hoe we de stad en regio klimaatbestendig kunnen maken. De stad klimaatbestendig houden vraagt om een structurele aanpak en aanvullende acties. In dit programma wordt uiteengezet welke acties er de komende periode in gang gezet worden.

Haagse Aanpak

In 2012 is in het Uitvoeringsplan Klimaatbestendig Den Haag (RIS252427) op hoofdlijnen beschreven wat er op Den Haag afkomt en hoe we daarmee omgaan. In dit actieprogramma Klimaatbestendige stad 2015/2016 bouwen we hier op voort. Uitgangspunt is dat we geen apart programmatisch beleid maken, maar ervoor zorgen dat klimaatbestendigheid wordt verankerd in het handelen en denken van alle partijen betrokken bij de (her) inrichting van de stad. Door samen te werken en mee te liften met andere opgaven en werkzaamheden kunnen we meegroeien met klimaatverandering. Veel maatregelen maken de stad niet alleen klimaatbestendiger, maar zorgen ook voor een aantrekkelijke en leefbare stad. De nieuwe boulevard in Scheveningen is daar een internationaal voorbeeld van, maar ook ecologische verbindingzones en meer groen in versteende delen van de stad kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de leefbaarheid.

Realisatie van een klimaatbestendige stad is een verantwoordelijkheid van veel verschillende partijen. Niet alleen de gemeente is aan zet, maar ook andere overheden, marktpartijen en bewoners spelen een belangrijke rol. In dit programma beschrijven hoe we vanuit de gemeente samen met anderen in de komende periode aan de slag gaan om de klimaatbestendige stad tot een succes te maken. Het programma klimaatbestendige stad is een uitwerking van de 'Den Haag Duurzaam, Agenda 2015-2020'.

Het programma is opgezet aan de hand van drie stappen die in lijn zijn met het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie:

- I. Weten: wat betekent klimaatverandering voor Den Haag;
- II. Willen: kennis vertalen naar ambities/beleid voor een klimaatbestendig stad;
- III. Werken: actie in de praktijk.

De drie stappen worden hieronder uitgewerkt. Per punt is aangegeven welke acties worden uitgevoerd in 2015/2016. Er is een budget in 2015 beschikbaar van in totaal € 400.000. Daarvan is reeds € 200.000 toegekend aan voor de voortzetting van de groene dakenregeling (RIS281443). Voor de 2016 wordt, mede afhankelijk van de resultaten, bepaald op welke onderdelen nadere inzet noodzakelijk is.

I Weten

Voordat er gehandeld kan worden, moet duidelijk zijn wat klimaatverandering betekent voor de stad. Het gaat dan om vragen als: Is het watersysteem op orde? Wat gebeurt er bij extreme regenval in de stad en wat zijn de kwetsbare delen? Wat is het effect van een hittegolf?

De afgelopen jaren is een steeds beter beeld ontstaan over wat klimaatverandering betekent voor Den Haag. Zo is duidelijk geworden dat het Haagse watersysteem ten opzichte van andere steden en de omliggende gebieden al redelijk robuust is. Qua waterberging is er in het algemeen niet sprake van een tekort, maar bij extreme buien kan er wellicht toch overlast en schade ontstaan. Daarom moeten we aan de slag blijven om het watersysteem robuuster te maken, door bijvoorbeeld water beter vast te houden. Verder is er binnen het onderzoeksprogramma Climate Proof Cities kennis ontwikkeld over onder meer het hitte-eiland effect en de effectiviteit van mogelijke maatregelen, zoals het realiseren van meer groen en water. Toch zijn er nog kennisleemtes en is niet alle kennis goed ontsloten. Om die reden gaan we de volgende acties uitvoeren:

1. Onderzoek naar hitte-eilandeffect in Den Haag: Uit onderzoek is bekend dat het tijdens hittegolven in iedere stad in Nederland warmer is dan in de omgeving. Dit hitte-eilandeffect kan oplopen tot meer dan 7 °C. De verschillen zijn vooral na zonsondergang groot doordat het in de stad langzamer afkoelt dan in het omringende buitengebied. Binnen een stedelijk gebied bestaat er een grote ruimtelijke variatie in het hitte-eilandeffect. Eigenschappen van de directe omgeving blijken hierop van grote invloed. De meest bepalende factoren zijn de fractie bebouwd oppervlak, verhard oppervlak en de fractie groenoppervlak. Een hittegolf kan leiden tot negatieve effecten voor de gezondheid van vooral ouderen (75-plussers). Om meer inzicht te krijgen in het Haagse hitte-eilandeffect doen we nader onderzoek. De opgedane kennis (o.a. kaartmateriaal) wordt gedeeld op een symposium voor deskundigen/geïnteresseerden en een rapportage. Gereed eind 2015/begin 2016.
2. Inzicht in effect extreme neerslag: Er is een nieuw rekenmodel in ontwikkeling (3Di Waterbeheer), waarmee inzichtelijk wordt gemaakt wat er gebeurt bij extreme neerslag in de stad. De gemeente Den Haag is samen met het Hoogheemraadschap van Delfland betrokken bij de ontwikkeling van deze innovatie. Het model gaat in eerste instantie toegepast worden bij rioleringsberekeningen. We verkennen hoe het model gebruikt kan worden bij het water robuust uitvoeren van de ruimtelijke (her)ontwikkelingen in de stad. Deze verkenning is gereed in eerst kwartaal 2016.
3. Bewustwording in de stad: Er is veel wetenschappelijke kennis beschikbaar over de impact van klimaatverandering op het stedelijke gebied. Deze kennis is echter lang niet altijd goed ontsloten. Om burgers en partijen beter te informeren wordt informatie beter toegankelijk gemaakt. Daarbij wordt ingegaan op wat klimaatverandering betekent voor de Den Haag, wat we eraan doen en wat bewoners zelf kunnen doen. Mooie voorbeelden daarvan zijn de aanleg van groene daken, geveltuintjes en minder verharding in de tuin (zie actiepunten 9 en 10). Planning is dat de informatie in het derde kwartaal van 2015 digitaal beschikbaar is via bijvoorbeeld de gemeentelijke website of www.duurzaamdenhaag.nl.

4. Regionale samenwerking 'Community of Practice': In samenwerking met onder meer de gemeente Delft, gemeente Schiedam en het Hoogheemraadschap van Delfland wordt een Community of Practice (CoP) voor de Zuidelijke Randstad opgericht. Hierin werken partijen samen aan vergroten van de aanwezige lokale kennis en ervaring over klimaatadaptatie in stedelijk gebied. Mogelijk kunnen we op termijn ook aanhaken bij mondiale of Europese netwerken over klimaatadaptatie.

Voor de uitvoering van de bovenstaande acties is in 2015 een budget gereserveerd van € 50.000 van de nog beschikbare € 200.000.

II Willen

Als bekend is wat het gevolg is van klimaatverandering voor de stad (Weten), dan kan dit vertaald worden naar ambities (Willen). In lijn met het Deltaprogramma heeft Den Haag de ambitie om uiterlijk in 2020 klimaatbestendigheid te hebben verankerd in het denken en doen binnen de eigen organisatie. Deze ambitie moeten vertaald worden in de verschillende beleidsvelden. Ten aanzien van klimaatbestendigheid zijn de volgende beleidsvelden relevant: gezondheid, wonen, water, groen, buitenruimte, stedenbouw, riolering, verkeer, veiligheid (rampenbestrijding) en economie. Daarmee is klimaatbestendigheid een college-brede verantwoordelijkheid.

Binnen een aantal beleidsterreinen staat klimaatbestendigheid al duidelijk op de agenda. Het kan echter beter. De volgende acties worden in 2015 in gang gezet om de verankering van klimaatbestendigheid in een aantal beleidsvelden te stimuleren en te borgen. In 2016 worden aanvullende acties in gang gezet.

5. Klimaatbestendige buitenruimte: Bij de (her)inrichting van de buitenruimte liggen mogelijkheden om de klimaatbestendigheid van de stad te vergroten. Bijvoorbeeld door straten zo in te richten dat bij extreme neerslag de kans op schade wordt beperkt of te zorgen voor berging of infiltratiemogelijkheden van regenwater. In toenemende mate wordt hier bij de herinrichting van de openbare ruimte rekening mee gehouden. Uitgewerkt wordt hoe klimaatbestendigheid opgenomen kan worden in het handboek openbare ruimte. Daarin zijn standaarden vastgelegd qua proces en inrichting. Daarmee kan klimaatbestendigheid worden verankerd in de ontwerpprocessen.
6. Klimaatbestendigheid in 'Agenda Ruimte voor de Stad': Momenteel wordt de 'Agenda Ruimte voor de Stad' opgesteld (RIS 282215). Ze bevat een ruimtelijk handelingsperspectief tot 2040 met een uitvoeringsagenda voor de nabije toekomst. De ruimtelijke ontwikkeling van de stad heeft een sterke relatie met het thema klimaatbestendigheid. Bovendien vormen water en groen een belangrijke kwaliteit. Bij het opstellen van de Agenda wordt onderzocht, i.s.m. andere partijen, hoe de klimaatbestendigheid kan worden geborgd bij de verdere ontwikkeling. De uitkomst wordt opgenomen in de Agenda die naar verwachting eind 2015 gereed is.
7. Toekomstbestendige riolering: Eind dit jaar wordt het nieuwe gemeentelijk rioleringsplan (GRP) opgeleverd. Bij het opstellen van het nieuwe rioleringsplan wordt gebruik gemaakt van nieuwe modellen die inzichtelijk maken wat het effect is van extreme neerslag. Op die manier zorgen we ervoor dat lange termijn investeringen in het riool toekomstbestendig zijn.
8. Nieuw groenbeleidsplan: Bij het opstellen van het nieuwe groenbeleidsplan staat stedelijke leefkwaliteit centraal. In een stad die steeds drukker wordt en verder verdicht is het noodzakelijk dat er voldoende groen is waarbij de kwaliteit van het groen is gewaarborgd en zo mogelijk wordt verbeterd. Uit alle onderzoeken komt naar voren dat groen een belangrijke rol speelt bij

de verlaging van de buitentemperatuur en bijdraagt aan een aantrekkelijk leefklimaat. Omdat het ook vaker langdurig droog kan zijn is de aanvoer van water naar het groen en de keuze van beplanting hierbij een aandachtspunt.

Voor de uitvoering van de bovenstaande acties is in 2015 een budget gereserveerd van € 50.000.

III Werken

De afgelopen jaren zijn verschillende maatregelen uitgevoerd om Den Haag klimaatbestendig en water robuust te houden. Een deel van deze maatregelen komt voort uit directe noodzaak. Denk aan de aanleg van waterberging en kustversterking. Deze maatregelen hebben direct effect. Zowel op de inrichting en aantrekkelijkheid van de stad als op de werkgelegenheid in het toerisme maar ook de waterbouw en maritieme sector. In de stad vinden echter ook activiteiten plaats vanuit sociale of educatieve doelstellingen, die, minder direct maar zeker ook een bijdrage leveren aan een klimaatbestendige groenblauwe stad. Voorbeelden daarvan zijn stadslandbouw, de vergroening van schoolpleinen en binnenterreinen. Deze initiatieven worden buiten dit programma al ondersteund.

De komende periode worden verschillende vervolgacties in gang gezet. Zo gaan we samen met het Hoogheemraadschap van Delfland actief op zoek naar kansen om het watersysteem robuuster te maken. Kansen doen zich onder meer voort bij de herstructurering van stedelijk gebied. Ook gaan we bewoners en private partijen stimuleren om een bijdrage te leveren aan een klimaatbestendige stad. De rol die bewoners zelf kunnen spelen bij de aanpak van het leefklimaat vanwege klimaatverandering is onderbelicht gebleven. Vandaar dat hier meer aandacht aan wordt gegeven. Bijvoorbeeld door niet de gehele tuin te verharden, een regenton aan te schaffen of door een groen dak aan te leggen. Dit sluit aan op het gedachtegoed van het Collegeprogramma: Haagse Kracht.

Het gaat om de volgende acties:

9. Voortzetting groene dakensubsidie regeling: Groene daken hebben een waterbergende functie en gaan opwarming tegen. Sinds 2009 zijn er vanuit de regeling 35.000 m² aan groene daken aangelegd. Mede vanwege het succes heeft het College op 17 maart 2015 besloten de regeling in 2015 voort te zetten (RIS281443). De subsidie voor 2015 bedraagt 40% van de aanlegkosten en er is in totaal € 200.000 beschikbaar. Begin 2016 wordt de regeling geëvalueerd en vindt besluitvorming plaats over de eventuele voortzetting.
10. Deelname Operatie Steenbreek (Tegel eruit, plant erin): Groen speelt een belangrijke rol bij de beleving en de leefbaarheid van de stad. Al langere tijd is een trend waarneembaar dat private tuinen geheel of grotendeels worden verhard. Dit heeft een negatief effect op de biodiversiteit in de stad, waterbergend vermogen en aantrekkelijkheid van de stad. Gelukkig is hierin een omslag in het denken en doen voelbaar. Zo is de landelijke Operatie Steenbreek gestart om de verstening van tuinen een halt toe te roepen. Voor Den Haag gaat het Haags Milieu Centrum in 2015 verschillende activiteiten uitvoeren in de stad om de verstening van tuinen tegen te gaan. De bijdrage vanuit programma Klimaatbestendige stad is €41.600.
11. Kunst/filmproject Onttegel!: In relatie met Operatie Steenbreek gaat Onttegel! uitgevoerd worden. Dit is een project waarbij op een kunstzinnige manier en door activiteiten in de stad te organiseren, aandacht wordt gevraagd voor de positieve bijdrage die ontharding heeft in de stad

voor het klimaat en de belevingswaarde (<http://www.microclimates.nl/>). Van de activiteiten wordt een film van gemaakt, die vertoond zal worden. Verschillende stichtingen/organisaties dragen bij aan dit project. De Haagse bijdrage is toegekend en bedraagt € 12.800. Start Juni 2015.

12. Haagse proeftuin: We verkennen op welke wijze we in Den Haag een proeftuin kunnen realiseren voor klimaatbestendigheid en waterrobuust bouwen. Centraal daarbij staat het ontwikkelen van innovatieve praktijkkennis en een 'showcases'. Er zijn verschillende gebieden in beeld, waaronder de Binckhorst, Scheveningen Haven, Erasmusveld en Regentesse Zuid. Voor Scheveningen haven heeft de TU Delft aangegeven geïnteresseerd te zijn het opzetten van een 'proeftuin' rondom een thema op het gebied van kust- en waterbeheer. Een dergelijke plek zou ook een functie kunnen hebben voor de ontvangst van (internationale) delegaties. De komende tijd wordt dit nader verkend (zie 'Scheveningen haven, is en blijft haven', RIS 281550). Andere mogelijkheden zijn verticaal groen, een vergroening op een bijzondere plek (plein/stadsentree). We willen dit samen met de stad vormgeven. In het eerste kwartaal van 2016 wordt bepaald of we één van de ideeën kunnen realiseren. We verkennen daarbij ook welke mogelijkheden er zijn voor (Europese) subsidies

Voor de uitvoering van de bovenstaande acties is in 2015 een budget gereserveerd van € 300.000. Waarvan € 200.000 voor de voortzetting van de groene dakenregeling en € 100.000 voor de overige acties.